

Krystyna Szafraniec*, Paweł Szymborski**

Niepełnosprawni – przełamywanie stereotypów i barier integracji

Disabled people – challenging stereotypes and obstacles to integration:

Social policy as well as change of people's mentality in Poland eliminated or mitigated some of barriers to integration. Nevertheless the disabled are still one of the disfavoured social groups. These barriers exist in labour market, in urban architecture, in social attitudes towards disable people. It is shown in this article how a stereotype of disable person has been changed for over last twenty years and how difficult is to grasp the scale of discrimination. Social perception of disability is diversified through different situation in which they are in and through different situation the other people are in. In order to present this diversity the life course perspective was adopted. For young disabled and their parents the crucial question is how broadly and how friendly the educational system is open for them, for adults – the labour market, the reliant seniors have to face another problems. On the other hand changes in social opinions and the role of media, NGO-s, local government are presented here. The empirical basement of the article are various existing data collected by official state institutions, organizations, sociological surveys and studies.

Słowa kluczowe: *niepełnosprawność, stereotypy, bariery integracji, Polska*

Keywords: *disabled, stereotypes, overcoming barriers of integration, Poland*

* Profesor, pracownik naukowy Instytutu Socjologii UMK;
e-mail: krystyna.szafraniec@umk.pl.

** Doktorant w Instytucie Socjologii UMK; e-mail: pawelszymborski89@gmail.com.

Niepełnosprawni są jedną z defaworyzowanych społecznie grup, o których zdrowa i sprawna większość niechętnie myśli. Wykształciliśmy u siebie – jako społeczeństwo – odruch powtarzania przy różnych okazjach zapewnień o specjalnej trosce, życzliwości, szczególnej opiece socjalnej, udogodnieniach komunikacyjnych wykonanych z myślą o osobach niepełnosprawnych. Jednak prawdziwym sprawdzianem naszej dojrzałości i ot-

wartości jest zniesienie nie tylko prawnych i organizacyjnych ograniczeń, lecz również mentalnych barier i uprzedzeń w stosunku do osób niepełnosprawnych. Polska ma pod tym względem bardzo wiele do zrobienia. Osoba niepełnosprawna w potocznych wyobrażeniach kojarzy się z widocznym kalectwem, niedołążnością, uzależnieniem od innych, z niskim wykształceniem i biedą. Jak na polską mentalność, źle znoszącą odstępstwa od typowości i „normy”, tak postrzegana odmienność niepełnosprawnych jest sama w sobie barierą utrudniającą ich akceptację i zrozumienie. Bardzo powoli oswajamy się z innym definiowaniem niepełnosprawności i nadawaniem jej innych znaczeń.

Za osobę niepełnosprawną Światowa Organizacja Zdrowia uznaje dziś taką, która nie może samodzielnie, częściowo lub całkowicie, zapewnić sobie możliwości normalnego życia indywidualnego i społecznego na skutek wrodzonego lub nabytego upośledzenia sprawności fizycznej bądź psychicznej¹. Ograniczona sprawność fizyczna czy psychiczna wprowadza liczne ograniczenia życiowe – staje się przeszkodą w zdobywaniu wykształcenia, pracy, przyjaciół i znajomych, zakłóca możliwość pełnienia ról małżeńskich i rodzinnych, ogranicza samodzielność, tłumi dążenia do osobistej autonomii². Powszechność i rozmiary zjawiska, jak również naciski organizacji reprezentujących prawa człowieka sprawiają, że niepełnosprawność staje się jednym z poważniejszych problemów społecznych.

Jak podają autorzy raportu o stanie zdrowia Polaków, populacja osób niepełnosprawnych w Polsce może liczyć od 5,3 mln osób do 9 mln osób³. Tak duża rozbieżność w szacunkach wynika ze stosowania różnych definicji niepełnosprawności i z różnych w związku z tym metod pomiaru. W badaniach społecznych w Polsce stosowana jest definicja osoby niepełnosprawnej uwzględniająca dwa wymiary: prawny (gdzie rozstrzygające jest posiadanie orzecznictwa o niepełnosprawności) oraz subiektywny (gdzie uwzględniany jest odczuwany stopień ograniczenia sprawności w wykonywaniu podstawowych czynności dla swojego wieku)⁴. Żadne z tych kryteriów nie daje możliwości uchwycenia skali zjawiska i problemu. Szansę na miarodajne badanie miałyby narodowe spisy powszechne, lecz tam pytanie o niepełnosprawność ma status opcjonalny (pytanie umieszczono w modu-

¹ Definicja WHO: <http://www.who.int/topics/disabilities/en>.

² I. Obuchowska, *O autonomii w wychowaniu niepełnosprawnych dzieci i młodzieży* [w:] *Spółeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych*, W. Dykcik (red.), Wydawnictwo Eruditus, Poznań 1996, s. 15 i n.

³ GUS, *Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.*, Warszawa 2011, s. 70.

⁴ GUS, *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012, s. 63.

le badania reprezentatywnego, nie zaś pełnego). W 2011 r. z odmowy odpowiedzi na takie pytanie skorzystało niemal 1,5 miliona Polaków⁵, zatem całkowita liczba osób niepełnosprawnych (zarówno ze względu na kryterium prawne, jak i biologiczne) jest obciążona wysokim ryzykiem błędu obliczeniowego⁶. Chociaż dla ustalenia skali zjawiska sytuacja ta jest problemem, badacze społeczni nie mają kłopotu z ustaleniem, kim jest osoba niepełnosprawna. Używają co prawda różnych definicji niepełnosprawności (co może powodować problemy analityczne i interpretacyjne przy próbie opisu społecznej sytuacji osób niepełnosprawnych), niemniej nie jest to to samo. W dyskursie medialnym i potocznym niepełnosprawność jako zjawisko społeczne jest wyraźnie splecyana i podatna na stereotypizację, chociaż – jak postaramy się to pokazać, sięgając do dostępnych danych – następują pod tym względem widoczne zmiany.

Stereotypy i postawy wobec osób niepełnosprawnych

Osoby niepełnosprawne (przez wieki określane jako ułomne) pojawiały się w przekazie kulturowym już w starożytnej Grecji oraz Rzymie. Byli to m.in. bohaterowie (główni lub drugoplanowi) mitów i przypowieści. Najczęściej niepełnosprawność pojawiała się w nich jako kara wymierzona przez bogów/Boga w postaci szpetności i deformacji fizycznej. Ich obraz – jako ułomnych – łączy w sobie najważniejsze negatywne cechy przypisywane człowiekowi niepełnosprawnemu: nieprzydatny, ukarany, naznaczony, przeszkadzający innym, zły, odrzucony, godny litości, nieposiadający prawa do poprawy swojej sytuacji⁷. Obraz ten stał się podstawą etykietowania i stereotypizacji osób niepełnosprawnych, ich niesprawiedliwego traktowania (dyskryminacji) i wykluczania⁸. I chociaż sporo pod tym względem

⁵ GUS, *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, *op. cit.*, s. 63.

⁶ Dodatkowo, kategoria niepełnosprawnych biologicznie (subiektywnie) jest nieporównywalna z niepełnosprawnością biologiczną definiowaną w badaniach Eurostatu. Eurostat przyjmuje szerszą definicję, ignorującą aspekt czynności zwykle wykonywanych przez innych ludzi będących w wieku respondenta. Zob. GUS, *Stan zdrowia ludności Polski w 2009 roku*, *op. cit.*, s. 69.

⁷ M. Chodkowska, *Źródła stereotypów niepełnosprawności i osób nią obciążonych w kręgu kultury europejskiej* [w:] *Stereotypy niepełnosprawności. Między wykluczeniem a integracją*, J. Branicka (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010, s. 13–18.

⁸ *Słownik socjologii i nauk społecznych*, G. Marshall (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, hasło: *dyskryminacja*.

współcześnie się zmieniło (również w Polsce), jest dużo spraw, które pozostawiają wiele do życzenia. Wśród nich jest sposób traktowania osób niepełnosprawnych.

Jeszcze w latach 90. Antonina Ostrowska odtworzyła, na podstawie kompleksowych badań dotyczących postrzegania ludzi niepełnosprawnych i jakości życia, panujący ówczesnie stereotyp niepełnosprawnych i inwalidów, który nie różnił się znacząco od historycznego⁹. Cechy przypisywane osobie niepełnosprawnej w latach 90. i pozostające ze sobą w silnym związku, to:¹⁰

słaby	lękliwy	samotny
podejrzliwy	skryty	nerwowy
narzekający	niepewny siebie	ubogi

Oprócz obrazu inwalidy jako osoby słabej psychicznie i społecznie wyizolowanej pojawiły się inne, wtórne cechy, które rzadziej były związane z niepełnosprawnością, a miały zarówno negatywny (smutny, niesamodzielny) i pozytywny (schludny, cierpliwy, przyjazny, wytrwały, cichy, dobroduszny, prostolinijny) charakter¹¹. Obraz osoby niepełnosprawnej nie był jednak wiązany z cechami stratyfikującymi czy choćby sytuującymi jednostkę w społeczeństwie, jak wiek czy – zwłaszcza – wykształcenie. Niewątpliwie był kojarzony przede wszystkim z niepowodzeniem życiowym, a nie z jakimkolwiek sukcesem. Niepełnosprawni to ludzie, którzy raczej zasługują na współczucie i wymagają pomocy, aniżeli partnerzy, którzy mają wprawdzie pewne ograniczenia, ale i możliwości¹².

W znacznie późniejszych badaniach nastawień emocjonalnych wobec osób niepełnosprawnych¹³ jako najczęstsze odnotowano emocje pozytyw-

⁹ Były to jedne z nielicznych tak kompleksowych i pogłębionych badań dotyczących osób niepełnosprawnych, nawet do chwili obecnej.

¹⁰ A. Ostrowska, *Niepełnosprawni w społeczeństwie. Postawy społeczeństwa polskiego wobec ludzi niepełnosprawnych (raport z badań)*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1994, s. 43.

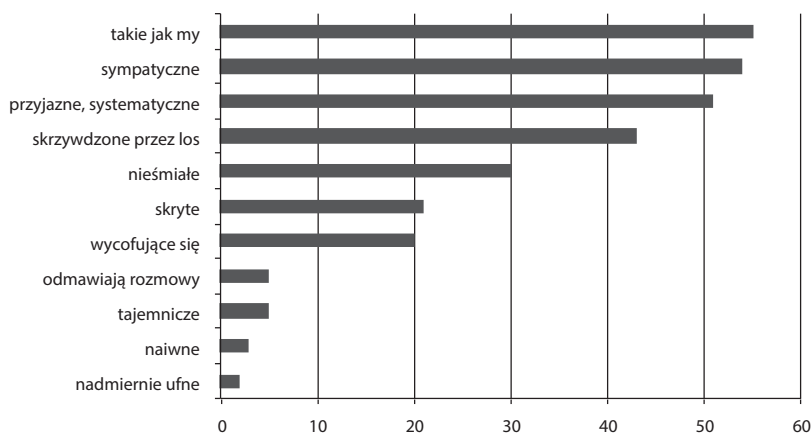
¹¹ *Ibidem*, s. 41. Stereotyp ten wyłonił się z pytania umożliwiającego wybranie spośród opozycyjnych par cech psycho-społecznych takiej, która bardziej odpowiada obrazowi osoby niepełnosprawnej. Można zastanowić się, czy nie lepszym wyborem byłoby pozostawienie pytania w formie otwartej, aby w sposób nieintencjonalny nie narzucić schematu oraz nie ograniczyć możliwości opisu.

¹² A. Ostrowska, *Niepełnosprawni w społeczeństwie [w:] Badania nad niepełnosprawnością w Polsce 1993*, A. Ostrowska (red.), IFiS PAN, Warszawa 1994, s. 95.

¹³ Respondenci, to mieszkańcy małych miejscowości Dolnego Śląska dobranych metodą losową. Próba liczyła 250 osób, w tym 70% kobiet i 30% mężczyzn: M. Sekuło-

ne: tolerancję (58% wskazań), szacunek (55%), współczucie (52%)¹⁴, empatię (25%), uznanie (25% wskazań). Inne emocje, jakie wywołują niepełnosprawni, są w zdecydowanej mniejszości. Wśród nich lęk jest najczęściej wskazywany (16% wskazań). Inne to: obojętność (6%), niesmak (4%), niechęć (3% wskazań)¹⁵. Na wykresie 1 przedstawiono charakterystyki przypisywane osobom niepełnosprawnym. Badania te, realizowane w roku 2010, ukazują nie tylko odmienne emocje kierowane lub wzbudzone przez osoby niepełnosprawne. Ukazują one również inny niż w latach 90. obraz osób niepełnosprawnych – zazwyczaj sympatycznych, przyjaznych, niewyróżniających się niczym szczególnym spośród innych ludzi.

Wykres 1. Cechy charakterystyczne przypisywane osobom niepełnosprawnym (w %)

Źródło: M. Sekułowicz, K. Świdarska, *Ewolucja postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnością* [w:] *Społeczno-pedagogiczne konteksty niepełnosprawności*, T. Żółkowska (red.), Wydawnictwo „volumina.pl Daniel Krzanowski”, Szczecin 2011, s. 90.

Deklaracje tolerancji, współczucia i szacunku wobec osób niepełnosprawnych nie do końca dają obraz spójnych emocjonalnie nastawień, niemniej negatywne emocje i negatywne cechy przypisywane niepełnosprawnym są zdecydowanie w mniejszości.

wicz, K. Świdarska, *Ewolucja postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnością* [w:] *Społeczno-pedagogiczne konteksty niepełnosprawności*, T. Żółkowska (red.), Wydawnictwo „volumina.pl Daniel Krzanowski”, Szczecin 2011, s. 83.

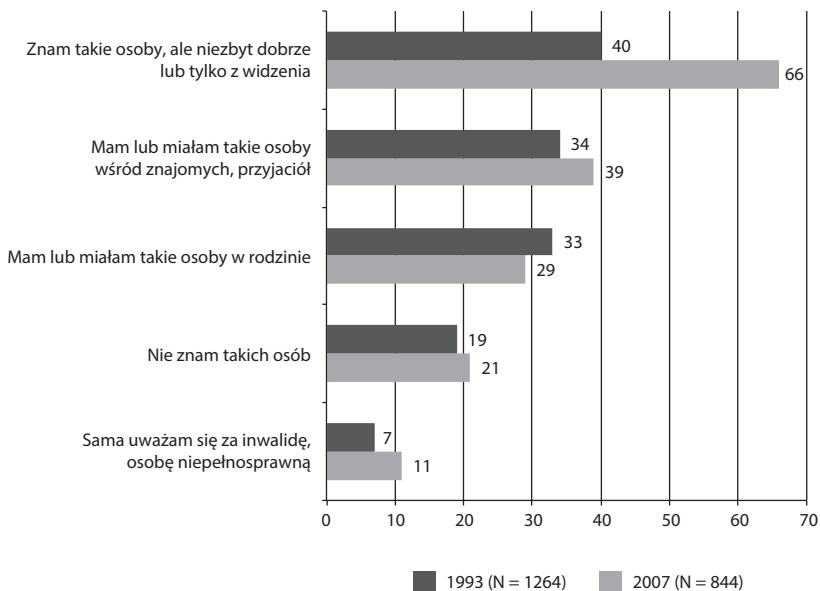
¹⁴ O ile taką emocję można jednoznacznie przyporządkować jako pozytywną.

¹⁵ M. Sekułowicz, K. Świdarska, *Ewolucja postaw społecznych*, op. cit., s. 89.

Kontakt z osobą niepełnosprawną jest jedną z kluczowych spraw decydujących o nastawieniu do niepełnosprawności w ogóle. Niewiele mamy badań rejestrujących postawy Polaków w tej kwestii. W sondażu CBOS z roku 2007, podobnie jak w przytoczonych wyżej badaniach, trudno jest doszukać się zdecydowanie negatywnych deklaracji wobec osób niepełnosprawnych¹⁶.

Wykres 2. Kontakty z osobami niepełnosprawnymi

(w %)

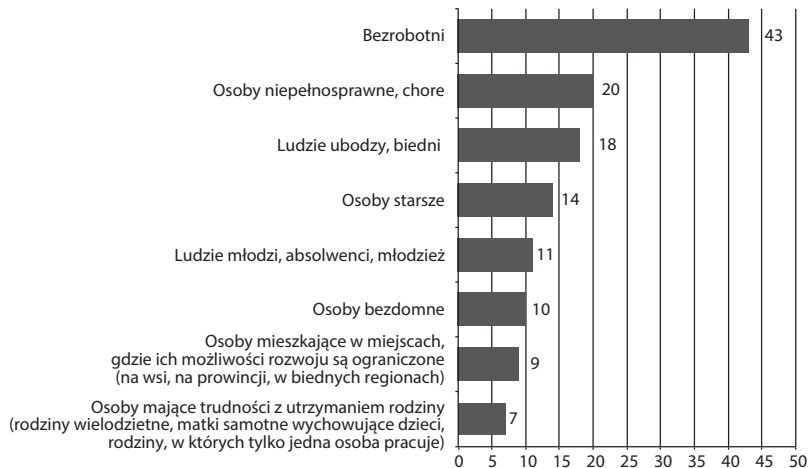
Źródło: CBOS, *Postawy wobec osób niepełnosprawnych. Komunikat z badań*, Warszawa 2007, s. 1.

Zdecydowana większość ankietowanych (66%) zna osoby niepełnosprawne, ale tylko powierzchownie. Znacznie mniej zetknęło się z osobami niepełnosprawnymi bezpośrednio: 39% miało znajomych lub przyjaciół niepełnosprawnych, a 29% miało taką osobę w rodzinie. Jedynie 21% Polaków nie zna takich osób zupełnie¹⁷. W porównaniu z badaniami A. Ostrowskiej z lat 90., znacząco wzrósł odsetek osób, które potrafią wskazać bądź spotkały niepełnosprawnych członków społeczeństwa. Zdaniem analityków CBOS może to być spowodowane zaistnieniem osób niepełnosprawnych w przestrzeni publicznej, w dużej mierze na skutek zmiany modelu polityki społecznej, której

¹⁶ CBOS, *Postawy wobec osób niepełnosprawnych. Komunikat z badań*, Warszawa 2007.

¹⁷ *Ibidem*, s. 1.

Wykres 3. Grupy społeczne mające problem z zaspokajaniem własnych potrzeb (w %)

Źródło: CBOS, *Komu w Polsce żyje się najtrudniej? Komunikat z badań*, Warszawa, październik 2013 r., s. 2, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_139_13.PDF [dostęp: 26 maja 2015 r.].

celem jest inkluzja osób zmarginalizowanych¹⁸. Odsetek deklarujących brak znajomości osób niepełnosprawnych maleje wraz ze wzrostem wykształcenia oraz sytuacji dochodowej. Najwyższy był wśród mieszkańców wsi i robotników niewykwalifikowanych. Tam też najczęściej funkcjonują stereotypy na temat osób niepełnosprawnych. W dużych miastach i w środowiskach nasyconych osobami o wysokich kwalifikacjach zawodowych stereotypom na temat niepełnosprawności znacznie trudniej się osadzić.

Sukcesywnie od lat 90. spada odsetek osób, które deklarują chęć udzielenia pomocy materialnej bądź opiekuńczej osobom niepełnosprawnym: z 77% w roku 1993 do 65% w roku 2007. Liczba osób deklarujących wprost możliwość nieudzielania pomocy jest na niezmiennym poziomie 19–20%. Wyjątek stanowiły lata 90., kiedy to jedynie co dziesiąta osoba składała taką deklarację¹⁹. Dlaczego? Zdecydowały o tym nie tylko odmiennie postrzegane możliwości życiowe czy zmiany solidarności społecznej, lecz (jak należy sądzić) inne wyobrażenie o niesieniu pomocy – nie tyle osobiście angażującej, co takiej, która bazuje na wsparciu prawnym i instytucjonal-

¹⁸ *Ibidem*, s. 2.

¹⁹ *Ibidem*, s. 10.

nym²⁰. Jednocześnie osoby niepełnosprawne są postrzegane jako grupa społeczna mająca największe problemy z zaspokajaniem potrzeb życiowych, zaraz po osobach bezrobotnych (wykres 3)²¹.

Niepełnosprawni fizycznie i niepełnosprawni ruchowo również są w czołówce grup zagrożonych marginalizacją społeczną – tak twierdzi odpowiednio 89% i 88% ankietowanych²².

Niepełnosprawność wśród ludzi młodych

Według statystyk GUS osoby młode w wieku 15–29 lat stanowią 6,5% ogółu niepełnosprawnych (390,4 tys.) i 4,2% ogółu osób młodych. Niepełnosprawność młodych znacznie odbiega od niepełnosprawności osób starszych, która ma najczęściej charakter niesprawności fizycznej (76%) lub sensorycznej (50%), rzadziej umysłowej (16,5%)²³. Wśród młodzieży szkolnej największy odsetek (51–65%) stanowią właśnie osoby z upośledzeniem umysłowym. Niesprawność fizyczna (niesłyszący i niedosłyszący, niewidomi i niedowidzący, motorycznie niepełni) dotyczy 13,4%. Na trzecim miejscu znajdują się zaburzenia zachowania, które z wiekiem ustępują miejsca niedostosowaniu społecznemu (wykres 4).

Dla części osób niepełnosprawność oznacza daleko posunięte ograniczenie aktywności życiowej i elementarnej samoobsługi (wykres 5). Co trzecia niepełnosprawna młoda osoba nie jest w stanie samodzielnie wejść na I piętro i zejść z niego, co piąta nie może czytać bez szkieł korekcyjnych, 7% nie może przejść samodzielnie dystansu 500 m bez pomocy laski czy kuli. Niemożność wykonywania najprostszych czynności związanych z higieną, jedzeniem (ogólnie – z samoobsługą) dotyczy bardzo małego odsetka młodych (wykres 6).

Te poniekąd „optymistycznie” (w porównaniu ze starszymi) wyglądające statystyki stopnia niesprawności wśród osób młodych nie powinny osłabiać naszych wysiłków, by mogły one żyć godnie – wśród innych, zdrowych i sprawnych ludzi i czuć się odpowiedzialne za siebie. Nadal w naszym społeczeństwie – mimo deklarowanych pozytywnych nastawień – daleko od zrozumienia, że osoby niepełnosprawne są obywatelami mającymi te

²⁰ *Ibidem*, s. 8–9.

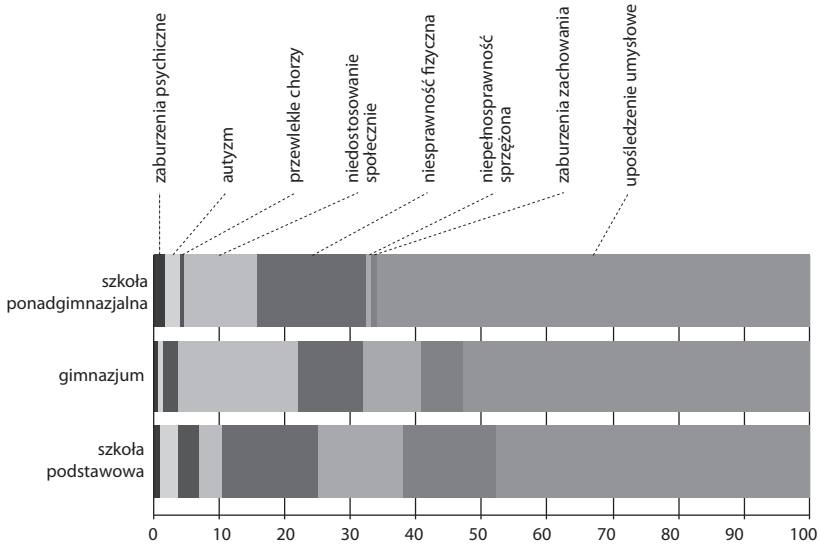
²¹ CBOS, *Komu w Polsce żyje się najtrudniej? Komunikat z badań*, Warszawa, październik 2013 r., s. 2, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_139_13.PDF [dostęp: 26 maja 2015 r.].

²² *Ibidem*, s. 5.

²³ A. Ostrowska, J. Sikorska, Z. Sufin, *Sytuacja ludzi niepełnosprawnych w Polsce*, IFiS PAN, Warszawa 1994, s. 121.

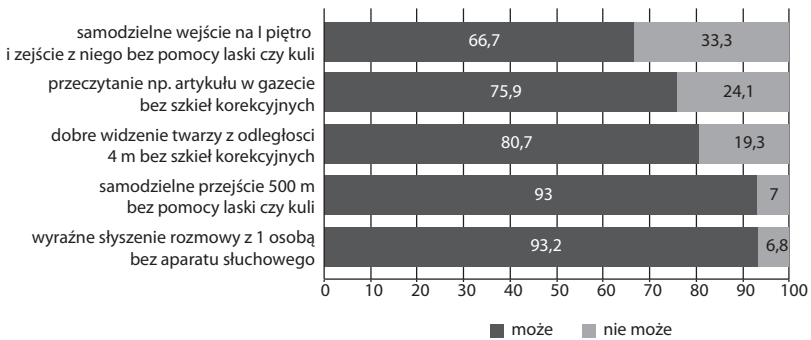

Wykres 4. Uczniowie niepełnosprawni w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych wg rodzaju niepełnosprawności (w %)

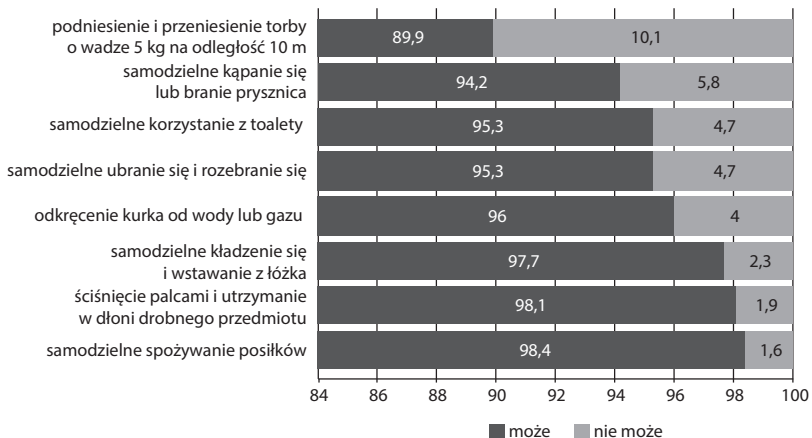

Źródło: na podstawie GUS, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2011/2012*, Warszawa 2013.

Wykres 5. Niepełnosprawni w wieku 15–29 lat wg sprawności niektórych narządów (w %)

Źródło: na podstawie danych GUS.

Wykres 6. Niepełnosprawni w wieku 15–29 lat wg możliwości samoobsługi

Źródło: na podstawie danych GUS.

same prawa i obowiązki jak inni ludzie. Polityka wobec nich, oparta na koncepcjach pomocy społecznej i dobroczynności, nie daje im poczucia bycia samodzielnym podmiotem, nie dostarcza pretekstów do osobistej autonomii, raczej uprzedmiotawia i sprzyja poczuciu bezradności. Ewolucja w rozumieniu niepełnosprawności oznacza, że sedno problemu niepełnosprawności przenosi się z osoby doświadczanej takim stanem na środowisko społeczne i jego organizację²⁴. Pokonywanie barier architektonicznych i prawnych jest pierwszym krokiem zapraszającym niepełnosprawnych do bycia razem. Kolejnym jest otwieranie się instytucji edukacyjnych i rynku pracy na osoby niepełnosprawne. Równoległe powinny być prowadzone działania mentalnie otwierające na perspektywę obecności osób niepełnosprawnych w różnych miejscach i rolach.

Niepełnosprawni w systemie edukacji

Dziś obecność osób niepełnosprawnych w szkołach razem z innymi sprawnymi i zdrowymi dziećmi nie budzi niczyjego zdziwienia. Procesy integracyjne omijają jeszcze tylko edukację przedszkolną, chociaż to ona –

²⁴ J. Kirenko, *Percepcja osób niepełnosprawnych [w:] Osoby niepełnosprawne. Szanse i zagrożenia godnego funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie*, J. Plak (red.), WSP TWP, Warszawa 2011, s. 27.

jako najwcześniejsza – miałyby największe szanse w pokonywaniu dysfunkcji i barier. W szkołach różnego typu (specjalnych i w klasach integracyjnych w ogólnodostępnych szkołach) uczyło się w roku 2013/2014 145 490 osób niepełnosprawnych, z czego 60 000 to uczniowie szkół podstawowych, 48 300 to uczniowie gimnazjów, a 34 200 to uczniowie szkół ponadgimnazjalnych, w większości zawodowych²⁵. Niepełnosprawni stanowią 3,4% ogółu uczniów szkół powszechnych (podstawowych i gimnazjów) i już tylko 1,5% uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Jeśli dodać do tego szkoły przystosowujące do zawodu, gdzie kształcą się 10 900 osób, to ogólna liczba dzieci i młodzieży pozostająca w systemie oświaty wyniosłaby ponad 156 000.

Nie kontynuują dalszej nauki głównie osoby mieszkające na wsi, skąd trudno je dowozić do miejskiej szkoły i gdzie wciąż panuje przekonanie, że niepełnosprawny jest kaleką całkowicie zdanym na najbliższych. Niepełnosprawny uczeń ma utrudnioną możliwość kontynuacji nauki nie tylko ze względu na stan zdrowia, ograniczoną ofertę edukacyjną czy miejsce zamieszkania. Barięą podstawową jest sytuacja materialna rodziny – na wsi ciągle statystycznie gorsza. Ale i w dużych miastach problem ten nie jest (dla rodzin, w których jest niepełnosprawne dziecko) satysfakcjonująco rozwiązany. W przeprowadzonym kilka lat temu kompleksowym badaniu na terenie Łodzi²⁶ na 4220 dzieci niepełnosprawnych, mających orzeczenie o niepełnosprawności (co stanowiło 3,8% ogółu osób w tym wieku), dwie trzecie dzieci (2917) żyło w rodzinach o niskich dochodach. Średni dochód w takiej rodzinie wahał się od 278 zł do 299 zł. Próg dochodowy uprawniający do otrzymania zasiłku z powodu niepełnosprawności dziecka wyznaczony jest na 583 zł w rodzinie. Sytuacja materialna takich rodzin jest trudna. Z badań wynika, że typowy łódzki niepełnosprawny uczeń jest osamotniony (odnotowano osłabienie lub brak relacji rówieśniczych), żyje w niedostatku (odnotowano trudne w większości warunki finansowe i mieszkaniowe rodziny, brak wsparcia instytucjonalnego), ma ograniczone perspektywy zawodowe (brak miejsc w placówkach integracyjnych, brak możliwości kształcenia zawodowego).

Istotnie zmienia się sytuacja pod tym względem na uczelniach wyższych, gdzie studiuje 31 613 osób niepełnosprawnych²⁷. Jest to o ponad

²⁵ GUS, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2013/2014*, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia GUS, Warszawa 2014, s. 89–100.

²⁶ *Uczeń i student niepełnosprawny – warunki życia i nauki*, W. Warzywoda-Kruszyńska, G. Mikołajczyk-Lerman (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.

²⁷ Dane Biura Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych, na podstawie danych GUS: <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosci-w-liczbach-/edukacja> [dostęp: 31 stycznia 2015 r.]. Najnowsze dane MNiSW również podają liczbę przekraczającą 30 tys. studentów niepełnosprawnych.

3 tys. więcej niż w roku 2009 i ponad 8 tys. więcej niż w roku 2007. Jakkolwiek niepełnosprawni stanowią niespełna 2% studiujących, sam fakt, że ich przybywa, świadczy o zanikaniu barier zarówno po stronie uczelni, jak i niepełnosprawnej młodzieży. Co siódmy niepełnosprawny student (15,2%) nie widzi lub nie słyszy (niedosłyszany), 28,8% jest niesprawnych ruchowo. Pozostali (56,3%) mają inne rodzaje niesprawności (głównie związanej z zaburzeniami i chorobami psychicznymi).

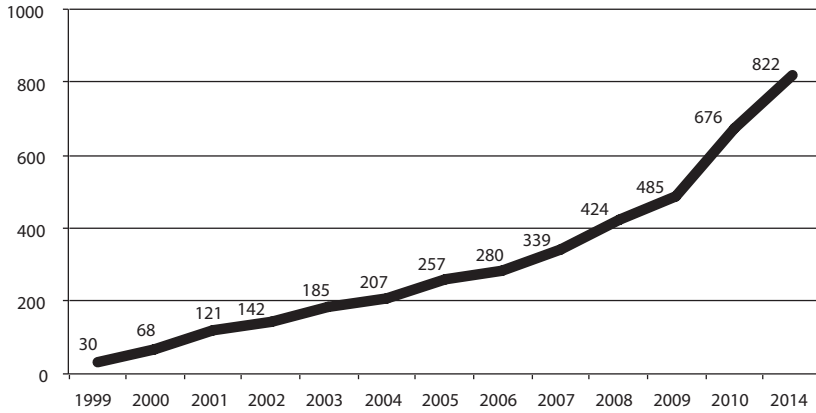
Nie ma ogólnopolskich danych pozwalających dokładniej opisać sytuację niepełnosprawnej studiującej młodzieży, lecz doświadczenie Uniwersytetu Jagiellońskiego jest bardzo pouczające. Działa tam od 1999 r. Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych, które pełni funkcję centrum wsparcia edukacyjnego, dbającego o równy dostęp do oferty dydaktycznej uczelni, niezależnie od specyficznych trudności wynikających ze stanu zdrowia studentów. Podczas prawie piętnastu lat działania Biura liczba studentów niepełnosprawnych oraz mających trudności ze zdrowiem psychicznym z 30 w roku 1999 zwiększyła się do blisko 680 w 2010 r. (wykres 7a). Dane dotyczące roku akademickiego 2013/2014 wskazują już na 822 studentów, z czego 243 to osoby z zaburzeniami psychicznymi²⁸.

Wyrazny przyrost liczby studentów zgłaszających się do Biura nastąpił w roku akademickim 2008/2009, w którym poszerzono ofertę wsparcia edukacyjnego, w tym również dla studentów z zaburzeniami psychicznymi oraz chorujących psychicznie. W ciągu roku liczba studentów korzystających ze wsparcia wzrosła o ponad 25%, a liczba studentów z zaburzeniami i chorobami psychicznymi powiększyła się blisko pięciokrotnie (z 9 do 50 osób). Z największym wzrostem tej grupy studentów mieliśmy do czynienia w roku akademickim 2010/2011 w związku z realizacją dedykowanego im programu wsparcia adaptacyjnego, finansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego, znanego pod nazwą: „Konstelacja Lwa” (wykres 7).

Uruchomienie programu „Konstelacja Lwa” ujawniło, że liczba osób poszukujących wsparcia psychologicznego jest dużo większa niż można było przypuszczać (w skali roku był to wzrost aż o 93%), a studenci z takimi problemami należą do jednej z najliczniejszych grup wymagających wsparcia akademickiego – dziś stanowią oni 30% wszystkich osób rozpoznanych w uczelni jako niepełnosprawni, z zaburzeniami psychicznymi czy chorujące psychicznie. Najczęściej przyczyną ich problemów są stany depresyjne,

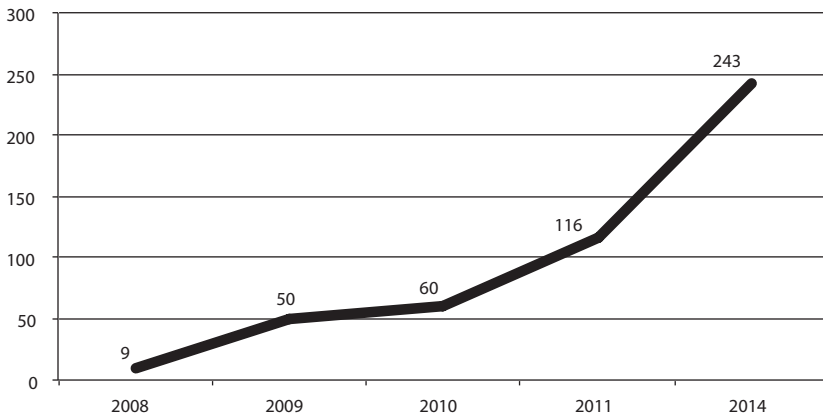
²⁸ Dane Działu Osób Niepełnosprawnych UJ.

Wykres 7a. Liczba studentów UJ: niepełnosprawnych, z zaburzeniami psychicznymi oraz chorujących psychicznie

Źródło: Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych UJ, *Raport dotyczący liczby studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego z zaburzeniami psychicznymi oraz chorujących psychicznie*, Kraków, 10 grudnia 2010 r. oraz dane Działu Osób Niepełnosprawnych UJ za rok akad. 2013/2014.

Wykres 7b. Liczba studentów UJ z zaburzeniami psychicznymi oraz chorujących psychicznie – dynamika przyrostu w latach 2007/2008–2013/2014

Źródło: jak pod wykresem 7a.

zaburzenia lękowe, schizofrenia, uzależnienia od substancji psychoaktywnych, zaburzenia osobowości, nerwice²⁹.

W ramach programu studenci mogą liczyć na indywidualne konsultacje psychologiczne i (w razie konieczności) psychiatryczne, ukierunkowane na wsparcie w wypełnianiu obowiązków akademickich czy wyposażające w kompetencje zwiększające ich szanse na rynku pracy. W 2013/2014 osoba dyżurująca w stacji „Konstelacji” dla 52,8% studentów była pierwszym kontaktem ze specjalistą z zakresu zdrowia psychicznego. Ponad połowa studentów otrzymała propozycję dalszego kontaktu specjalistycznego poza uczelnią³⁰.

Na Uniwersytecie Jagiellońskim prowadzona jest także kampania społeczno-edukacyjna mająca na celu przełamanie tabu oraz stereotypów dotyczących choroby psychicznej, osób chorujących psychicznie i studowania. Dobrze komponowałaby się z tym programem idea realizowana na uczelniach brytyjskich, polegająca na tym, że studenci zdrowi i sprawni opiekują się – odpłatnie, za pieniądze z funduszu zdrowia, którymi zarządza uczelnia – studentami mającymi problemy ze zdrowiem psychicznym i niesprawnymi: mieszkają z nimi, robią im zakupy, piorą, doprowadzają na zajęcia, robią notatki z wykładów, jeśli jest taka potrzeba, pilnują, by w terminie zdawali wszystkie egzaminy³¹.

Wydaje się, że podjęcie tego typu problemów jest tylko kwestią wyobraźni, dobrej woli i odpowiedniej organizacji otoczenia³². Co roku mury uczelni wyższych opuszcza kilka tysięcy niepełnosprawnych absolwentów. W roku akademickim 2012/2013 było to 8199 osób³³. Są to już inni niepełnosprawni – z dyplomem w kieszeni, który ma dla nich przede wszystkim symboliczny sens, wchodzi w nowy etap życia i nowy rodzaj wyzwania: rynek pracy. Lecz tu pojawia się kolejne pytanie – czy się na nim odnajdują?

---

²⁹ Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych UJ, *Raport dotyczący liczby studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego z zaburzeniami psychicznymi oraz chorujących psychicznie*, Kraków, 10 grudnia 2010 r.; zob. też witrynę www.KonstelacjaLwa.pl.

³⁰ Dane Działu Osób Niepełnosprawnych UJ.

³¹ K. Szafraniec, *Młodzi i system społeczny*, IRWiR PAN, Warszawa 2010, s. 207.

³² Kolejnym przykładem są działania podejmowane na Uniwersytecie Zielonogórskim, nagrodzonym w 2008 r. za całokształt działań na rzecz osób niepełnosprawnych – zob. M. Garbat, *Usługi społeczne i aktywizacja studentów z niepełnosprawnością na przykładzie działań podejmowanych na Uniwersytecie Zielonogórskim* [w:] *Osoby niepełnosprawne. Szanse i zagrożenia godnego funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie*, J. Plak (red.), WSP TWP, Warszawa 2011, s. 131 i n.

³³ GUS, *Szkoły wyższe i ich finanse w 2013 roku*, Warszawa 2014, s. 158.

Osoby niepełnosprawne i rynek pracy

Na całym świecie rynek pracy nie jest przyjazny dla osób niepełnosprawnych, a wprowadzane z myślą o nich rozwiązania (w Polsce zakłady pracy chronionej, ulgi podatkowe dla pracodawców organizujących miejsca pracy dla niepełnosprawnych³⁴) stają się niejednokrotnie źródłem nadużyć, zawiści i uprzedzeń³⁵. Inne, bardziej nowoczesne formy wsparcia (zatrudnienie wspomagane, sieć organizacji pozarządowych, centra integracji społecznej) muszą zmagać się z wieloma przeszkodami wynikającymi z niespójnych rozwiązań prawnych i biernością samych zainteresowanych³⁶. W uzyskaniu zatrudnienia nie pomagają zachodzące w naszym kraju procesy demograficzne (obecność roczników wyżowych na rynku pracy pomniejsza szanse osób niepełnosprawnych). Wszystko to sprawia, że poziom zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Polsce ciągle jest bardzo niski (w połowie lat 90. wynosił 14%, w 2008 r. 21,5%). Nie odbiega od tego trendu sytuacja osób młodych (wskaźnik zatrudnienia dla grupy 15–24 lata wynosił w 2008 r. 15,5%, dla starszych 25–34 lata – 30,3%). Równie niskie współczynniki aktywności zawodowej (odpowiednio 21% i 35%) oznaczają, że wielu niepełnosprawnych absolwentów po skończeniu nauki nie podejmuje zatrudnienia, wybiera status rencisty, a wysiłek włożony w edukację ulega zaprzeczeniu. Tak często przywoływane w dyskursie publicznym wartości, jakich ma dostarczać osobom niepełnosprawnym praca (poczucie własnej użyteczności i czynnego udziału w życiu, uzyskiwanie własnych dochodów, kontakty z ludźmi, w nieco mniejszym stopniu możliwości osobistego rozwoju i szacunek otoczenia), przegrywają w konfrontacji z dysfunkcjami systemu instytucjonalnego wsparcia (przede wszystkim dążącego do realizacji własnych interesów związanych z wypełnianiem usług dla osób

³⁴ Są to, formalnie rzecz biorąc, zwolnienia z daniny publicznej na rzecz PFRON oraz subsydia z tegoż źródła, w literaturze przedmiotu określane jako podatek celowy.

³⁵ E. Giermanowska, *Postrzeżanie niepełnosprawnych pracowników i uwarunkowania ich zatrudniania a zarządzanie personelem w organizacjach* [w:] *Zatrudniając niepełnosprawnych. Wiedza, opinie i doświadczenie pracodawców*, B. Gąciarz, E. Giermanowska (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009, s. 66–67; P. Sobiesiak, *Znajomość i ocena systemu zatrudniania osób niepełnosprawnych* [w:] *Zatrudniając niepełnosprawnych. Wiedza, opinie i doświadczenie pracodawców*, B. Gąciarz, E. Giermanowska (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009, s. 59.; M. Gawińska, *Zakład pracy chronionej – stereotypy i uprzedzenia dotyczące niepełnosprawnych*, praca magisterska powstała w IS UMK w Toruniu 2002.

³⁶ E. Giermanowska, *Postrzeżanie niepełnosprawnych*, *op. cit.*; P. Sobiesiak, *Znajomość i ocena systemu*, *op. cit.*

niepełnosprawnych, a nie do podstawowego celu, jakim jest przygotowanie takich osób do rynku pracy i zatrudnienia). Przegrywają też z kalkulacjami rodzin osób niepełnosprawnych, które dostosowują swoje działania do dysfunkcji systemu (zamiast wyzwań, ryzyka i eksperymentów wybierają rentę socjalną)³⁷.

Społeczne reakcje na „dopuszczanie” osób niepełnosprawnych do zatrudnienia, nawet jeśli renta w pełni wystarcza na utrzymanie, są w zdecydowanej większości pozytywne. Odsetek osób przeciwnych takiemu rozwiązaniu wynosił w roku 2007 16%³⁸. Jeśli jednak osoba niepełnosprawna już uzyska zatrudnienie, poziom społecznej zgody na to, by oprócz pensji pobierała również rentę, znacznie spada (do 61%). Wysoki poziom aprobaty dla aktywności zawodowej niepełnosprawnych wykazują zwłaszcza dobrze wykształceni i dobrze sytuowani mieszkańcy miast o lewicowych poglądach, przede wszystkim przedstawiciele kadry kierowniczej, inteligencji, pracownicy umysłowi niższego szczebla oraz uczniowie i studenci³⁹. Reprezentatywne badania wśród pracodawców zlecone przez PFRON i ZUS pokazują, że istotnie nie uprzedzenia sprawiają, iż osobom niepełnosprawnym trudno się zatrudnić (wykres 8).

Bariery ekonomiczno-adaptacyjne przedsiębiorstwa oraz instytucjonalno-prawne są najważniejszymi inhibitorami przy podejmowaniu decyzji o zatrudnieniu osoby niepełnosprawnej. Niemniej obawy i lęki, mające swoje źródło w stereotypach o osobach niepełnosprawnych, również odgrywają rolę. Pracodawcy obawiają się, że osoby niepełnosprawne mogą nie być odpowiednio wykwalifikowane (na ten argument wskazało 57% spośród nich), że ich zatrudnienie może skutkować koniecznością udzielania im dłuższego urlopu i zgody na krótszy czas pracy. Problemy adaptacyjne osób niepełnosprawnych do zespołu pracowniczego nie wydają się źródłem obaw. Generalnie, prawie 90% pracodawców odpowiedziało negatywnie na pytanie dotyczące istnienia miejsc pracy, w których mogłyby znaleźć zatrudnienie osoby niepełnosprawne, podkreślając, że to nie społeczne nastawienia, lecz bariery instytucjonalno-prawne stoją temu na przeszkodzie⁴⁰.

Pewne możliwości stwarza tzw. telepraca i inne atypowe formy zatrudnienia. Rozszerzają one pulę miejsc pracy, ułatwiają zaistnienie na rynku

³⁷ E. Giermanowska, *Biografie zawodowe młodych niepełnosprawnych – dysfunkcje instytucjonalnego wsparcia* [w:] *Osoby niepełnosprawne. Szanse i zagrożenia godnego funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie*, J. Plak (red.), WSP TWP, Warszawa 2011, s. 114.

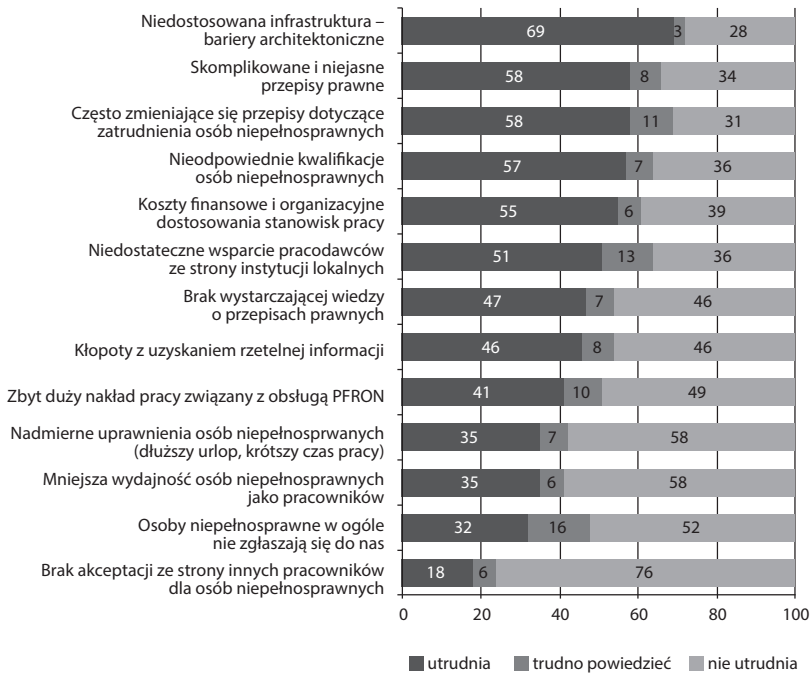
³⁸ CBOS, *Postawy wobec osób*, op. cit., s. 5.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ P. Sobiesiak, *Znajomość i ocena systemu zatrudniania*, op. cit., s. 58–59.

Wykres 8. Czynniki utrudniające zatrudnienie osób niepełnosprawnych w opiniach pracodawców
(dane w % wskazań, N=615)

Źródło: P. Sobiesiak, *Znajomość i ocena systemu zatrudniania osób niepełnosprawnych [w:] Zatrudnianie niepełnosprawnych. Wiedza, opinie i doświadczenie pracodawców*, B. Gąciarz, E. Giermanowska (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009, s. 58.

pracy, dostarczają szanse na większą niezależność finansową. Nie dysponujemy danymi, które wskazywałyby na skalę zjawiska czy poziom satysfakcji obu stron zawierających umowę – pracodawców i niepełnosprawnych pracobiorców. Nie ulega jednak wątpliwości, że tym, co będzie miało największy wpływ na życie osób niepełnosprawnych, co powiększy ich samodzielność i aktywność, jest nowoczesna technika. Dzięki jej zastosowaniu rozszerza się i udoskonala zakres pomocnych narzędzi i aparatów, które kompensują ubytki i dysfunkcje, podnosi się wykrywalność różnych rodzajów niepełnosprawności, rozbudowuje się nowoczesna diagnostyka z coraz większymi możliwościami zabiegów chirurgicznych, wykorzystujących szeroko pojętą protetykę, z poradnictwem genetycznym włącznie. Już dziś połączenie najnowszych osiągnięć medycyny, techniki i elektroniki

zaowocowało wieloma niezwykleymi urządzeniami, takim jak endoprotezy, egzoszkielety, hybrydowe kończyny wspomagające (HAL), skomputeryzowane/zrobotyzowane nogi (C-leg), elektroniczny lektor tekstu pisanego, sztuczna soczewka władna odzyskać utracony zmysł wzroku, implanty słuchowe. W fazie eksperymentów jest urządzenie umożliwiające osobie całkowicie sparaliżowanej elementarną samoobsługę i swobodne korzystanie z internetu (system BrainGate Neural Interface firmy Cyberkinetics)⁴¹. Perspektywa tych zmian, dziś wydają się fantastyką, jest bliższa niż się wydaje – jesteśmy społeczeństwem technologicznym i społeczeństwem wiedzy, a osiągnięcia nauki coraz wyraźniej ingerują w sfery dotychczas pozostające we władaniu Natury lub Boga. Otwiera to, z jednej strony, pole wielkich nadziei (dla niepełnosprawnych), z drugiej zaś etycznych problemów i zawodowych wyzwań (dla polityków i lekarzy, którzy będą musieli zmierzyć się z problemem nierównego dostępu do nowych dóbr i usług medycznych).

Niepełnosprawność seniorów

Według spisu powszechnego z roku 2011 największy odsetek niepełnosprawnych (prawnie lub biologicznie) pojawia się w kategorii osób w wieku poprodukcyjnym – 33,8% całości⁴². Dane te pokazują, że seniorzy są bardziej podatni na pewne formy niepełnosprawności niż pozostałe grupy wiekowe. Jest to już w tej chwili ogromne wyzwanie dla państwa, a w obliczu postępującego procesu starzenia się społeczeństwa i znacznego wzrostu kategorii seniorów będzie coraz większe.

Jakość życia osób starszych w Polsce różni się pod wieloma względami od jakości pozostałych grup wiekowych. Model konsumpcji seniorów charakteryzuje się wyższym udziałem wydatków w domowym budżecie na zaspokajanie podstawowych potrzeb (żywność, napoje, opłaty mieszkaniowe), zbliżając się do modelu konsumpcji najuboższych członków społeczeństwa⁴³. Wydatki na zdrowie również są proporcjonalnie wyższe (7,9% całego

⁴¹ S. Koczy, *Wykorzystanie nowoczesnej techniki w kompensacji niepełnosprawności* [w:] *Osoby niepełnosprawne. Szanse i zagrożenia godnego funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie*, J. Plak (red.), WSP TWP, Warszawa 2011, s. 151 i n.

⁴² GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna. Część I. Ludność*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013, s. 58.

⁴³ T. Śmiłowska, J. Włodarczyk, *Wybrane aspekty warunków życia osób starszych w świetle badań GUS* [w:] *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, D. Kałuża, P. Szukalski (red.), Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010, s. 20–21.

budżetu emerytów, 4,6% w budżetach gospodarstw ogółem)⁴⁴. Do kategorii osób niepełnosprawnych biologicznie najczęściej zaliczają się właśnie osoby starsze i nisko oceniające materialne warunki życia⁴⁵. Również w społecznym odbiorze osoby starsze uchodzą za te, które mają najczęściej problemy z podstawowymi czynnościami codziennymi (załatwianie spraw urzędowych, robienie zakupów, ubieranie się itp.)⁴⁶. Co ważne (w związku z licznymi obawami, jakie rodzą skutki kryzysu demograficznego na przyszłość), wzrasta liczba osób, które deklarują pomoc seniorom. W badaniach CBOS z roku 2012 33% ankietowanych wskazało, że aktywnie pomaga osobie starszej. Pomoc ta ma charakter przede wszystkim rodzinny i polega na wspieraniu w codziennych obowiązkach⁴⁷. Co równie ciekawe w tym kontekście, seniorzy w zdecydowanej mniejszości (ok. 4% osób w wieku 68+) uznawali się za osoby dyskryminowane. Wydaje się, że poza specyficznym polskim efektem rodziny (jako centralnej wartości w życiu wszystkich Polaków, zobowiązującej do pomocy wzajemnej i działającej najwyraźniej również w stosunku do starszego pokolenia) zadziałały tu również kampanie społeczne ukazujące nowe oblicze i nowe problemy starzejącego się społeczeństwa.

Ageizm już teraz jest poważnym lub bardzo poważnym problemem w przekonaniu połowy Polaków⁴⁸. W bardzo małym stopniu przebija się jednak do najmłodszych pokoleń – młodzież niechętnie widzi własną przyszłość w roli opiekunów ludzi starych lub tych, którzy będą ponosić główny ciężar utrzymania bezpieczeństwa socjalnego kraju. Zarówno planowane przez nich ścieżki edukacyjne, jak i kariery zawodowe w nikłym stopniu uwzględniają perspektywę gwałtownego starzenia się społeczeństwa, która zmieni rodzaj zapotrzebowania na pracę i poszukiwane kwalifikacje, zawody. Perspektywa solidarności pokoleń w jeszcze mniejszym stopniu dociera do młodych. W Polsce, podobnie jak w wielu innych krajach, system świadczeń socjalnych oparty jest na transferze środków wypracowanych przez młodsze pokolenia do sektora ludzi starych⁴⁹. Zasada ta gwarantuje

⁴⁴ *Ibidem*, s. 21.

⁴⁵ CBOS, *Postawy wobec osób*, *op. cit.*, s. 3

⁴⁶ CBOS, *Spółeczna solidarność z osobami w starszym wieku*, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2012, s. 2–3.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 4–5.

⁴⁸ J. Stypińska, „Warunki Pan spełnia, tylko PESEL nie ten” – czyli o zjawisku ageizmu we współczesnej Polsce [w:] *Jakość życia seniorów w XXI wieku w perspektywie polityki społecznej*, D. Kałuża, P. Szukalski (red.), Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010, s. 168.

⁴⁹ Zob. Ł. Jurek, *Zmiany systemu zabezpieczenia emerytalnego w dobie demograficznego starzenia*, „Polityka Społeczna” 2011, nr 11–12, s. 5–7; S. Nycze, J. Sylvester, J. Schieber, *Ekonomiczne konsekwencje starzenia się społeczeństw*, PWN, Warszawa 2011, s. 47.

bezpieczeństwo socjalne i względny dobrobyt seniorom, lecz na ludzi młodych nakłada obciążenia finansowe w postaci coraz wyższych podatków w zamian za coraz niższe świadczenia. Jednocześnie w Europie jesteśmy (jeszcze) w grupie relatywnie młodych społeczeństw i w czołówce państw wydających największy procent dochodu narodowego na renty i emerytury. W związku z tym mamy jedną z najwyższych stóp opodatkowania pracy osób niezamożnych, co jest szczególnie dotkliwe dla rozpoczynających pracę. Nie ma pewności, czy pokolenie socjalizowane do życia koncentrującego się na sukcesie, konsumpcji, a jednocześnie doznającego wielu zawodów i rozterek przy wchodzeniu w dorosłość, zgodzi się na kolejne traumy związane ze zwiększeniem podatków i składek w ramach socjalnych transferów dla ludzi starych. Nie ma też żadnej pewności, że zadziała tu również solidarność rodzinna. Już dziś wielu młodych twierdzi, że jeśli system podatkowy za bardzo ich przycisnie z myślą o seniorach, wyjadą za granicę, skąd będą wspierać rodziców własnymi transferami. Jak twierdzą, będą mieli przynajmniej pewność, że ich pieniądze trafią pod właściwy adres.

Rola mediów, III sektora i władz lokalnych

W tym kontekście sprawne działanie instytucji, których rolą jest sprawowanie opieki nad niepełnosprawnymi, oraz szeroko pojęta aktywizacja, rola edukacji (wszelkiej – mediów, III sektora) są nie do przecenienia. W polskich mediach funkcjonują dwa skrajne sposoby kreowania wizerunku osoby niepełnosprawnej. Albo jest to osoba nieradząca sobie w życiu, potrzebująca pomocy – czasami prezentuje się ją jako ofiarę przemocy, niemal zawsze (w tej konwencji) jako ciężar dla innych. Z drugiej strony niepełnosprawny to osoba heroiczna – bohater, ofiara losu, dzielnie walcząca z własną niewydolnością i nieprzychylnym otoczeniem⁵⁰. W żadnym z tych podejść nie ma czegoś co byłoby wypośrodkowaniem. Ale też trudno w przypadku tak wrażliwego problemu, dodatkowo społecznie marginalizowanego i nadal często traktowanego jak przysłowiowy „gorący kartofel”, o znalezienie właściwej formuły. Jaka ona miałaby być?

Brytyjska Krajowa Unia Dziennikarzy, we współpracy z jednym z portali internetowych, opublikowała poradnik językowy dla dziennikarzy ze wskazówkami, jakimi powinni się kierować podczas pisania artykułów czy

⁵⁰ M. Struck-Peregończyk, *Wizerunek osób niepełnosprawnych w środkach masowego przekazu – zarys zjawiska*, „Komunikacja Społeczna” 2013, nr 4(8), www.komunikacjaSpoeczna.edu.pl, s. 25; D. Trębacz, *Kulturowy i medialny wizerunek osób niepełnosprawnych [w:] Etyka w mediach. Media – polityka – społeczeństwo*, W. Machura, J. Sobczak (red.), Wydawnictwo Naukowe Scriptorium, Opole 2012, s. 31–36.

relacjonowania zdarzeń związanych z osobami niepełnosprawnymi. Miał on być remedium na nieneutralny sposób przedstawiania osób niepełnosprawnych w mediach. Jedną z zalecanych zasad dotyczyła postępowania dziennikarza, zanim wyemituje materiał o niepełnosprawnych. Tak więc powinien on najpierw ustalić, czy niepełnosprawność danej osoby jest istotna dla opisywanej historii – czy gdyby ten sam opisywany czyn/zdarzenie odbyły się z udziałem osoby pełnosprawnej, to czy to zmieniałoby kontekst. Inna sugestia odradza skupianie się na przyczynach niepełnosprawności („tragiczna ofiara”) – dziennikarz winien przedstawiać zewnętrzne bariery i ograniczenia instytucjonalne utrudniające życie niepełnosprawnej osoby⁵¹.

W Polsce nie ma takiego podręcznika, lecz przecież to nie podręcznik czyni różnicę i nie fizyczna obecność książki X czy Y decyduje o dziennikarskim stylu. Socjalizacja do zawodu opiera się na wielu źródłach i metodach. Gazeta „Dziennik” w 2007 r. wyjawiała kulisy kampanii reklamowej PFRON, mającej na celu nakłonić przedsiębiorców do równego traktowania osób niepełnosprawnych i zachęcić do zwiększenia ich zatrudnienia. Okazało się, że osobę niepełnosprawną zagrał pełnosprawny aktor, aby dodać do całości przekazu więcej profesjonalizmu⁵². Elżbieta Zakrzewska-Manterys podczas analizy dyskursu medialnego dotyczącego niepełnosprawnych dzieci (programów TV oraz gazet) wykazała, że przekazy skierowane do niepełnosprawnych nie są zróżnicowane, choć sama kategoria odbiorców jest zróżnicowana. Mają one charakter ogólny i utrwalają podwójny stereotyp – niepełnosprawnego dziecka, które bohatercko walczy z chorobą, oraz niepełnosprawnego dziecka, które ma problemy zdrowotne i integracyjne. Przekazy adresowane do ogółu odbiorców ograniczają się do ukazywania opiekunów niepełnosprawnych dzieci i ich problemów albo skupiają się na niepełnosprawnym dziecku, które musi żyć z pewnym problemem. I tu, i tu kreowany i podkreślany jest wizerunek niepełnosprawnego dziecka jako nieszczęśliwego i marginalizowanego⁵³.

⁵¹ T. Sahaj, *Niepełnosprawni i niepełnosprawność i w mediach*, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2013, s. 30–31. Szczegółowe wskazówki można znaleźć pod poniższymi adresami internetowymi: http://www.mediawise.org.uk/wp-content/uploads/2011/04/Writing_about_disabled_people.pdf [dostęp: 31 grudnia 2014 r.]; <http://www.mediawise.org.uk/wp-content/uploads/2011/04/Interviewing-people-with-disabilities.pdf> [dostęp: 31 grudnia 2014 r.].

⁵² M. Struck-Peregończyk, *Wizerunek osób niepełnosprawnych*, op. cit., s. 24. Oryginalny artykuł dostępny na: http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/212140_niepełnosprawnego-w-reklamie-udawal-aktor.html [dostęp: 31 grudnia 2014 r.].

⁵³ E. Zakrzewska-Manterys, *Upośledzeni umysłowo. Poza granicami człowieczeństwa*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 41 i n.

Do „walki” z takim wizerunkiem osoby niepełnosprawnej przystąpiły różnego rodzaju organizacje pozarządowe i stowarzyszenia. Oprócz bezpośredniej pomocy finansowej czy usługowo-doradczej działają one na rzecz podtrzymywania pozytywnego wizerunku osób niepełnosprawnych – jako mających swoje problemy, ale nie bezużytecznych i bezradnych, przede wszystkim zaś mających prawo do bycia pełnoprawnymi członkami społeczeństwa. Główny wysiłek zmierza w kierunku włączania osób niepełnosprawnych w różne pola aktywności (kulturalnej, politycznej, sportowej, medialnej, w codziennym życiu) – razem z innymi, a nie obok nich. Część tych organizacji i inicjatyw tworzona jest lub współtworzona przez osoby niepełnosprawne i Polska przeżywa wyraźne ożywienie w tym obszarze.

O ile organizacje społeczne działają dość prężnie (choć bywa, że cykl ich życia i działania jest tak długi, jak długo trwa projekt, na mocy którego zostały powołane), o tyle urzędy nie są tak elastyczne i sprawne. Urzędnicy lokalnego szczebla – skąd problem niepełnosprawności jest najlepiej obserwowany – nie mają rozeznania nawet co do liczby osób niepełnosprawnych w swoich gminach, nie mówiąc o szczegółowym rozpoznaniu potrzeb, niezbędnym do stworzenia planu działania. Takie wnioski płyną z badań zleconych przez PFRON, a przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie przedstawicieli władz gminnych w Polsce⁵⁴. Aż ponad połowa decydentów poziomu gminnego deklaruje jedynie szacunkowe dane o liczbie osób niepełnosprawnych w ich gminach, a ponad jedna trzecia w ogóle nie ma takich danych.

Jeszcze gorzej wygląda rozpoznanie potrzeb osób niepełnosprawnych. Jedynie 5% przedstawicieli władz gminnych deklaruje znajomość sytuacji niepełnosprawnych na podstawie szczegółowych diagnoz i badań prowadzonych w gminie. Połowa władz samorządowych (50%) wskazuje na ogólny poziom rozeznania, bez szczegółów. Do słabego poziomu diagnozy przyznaje się 28% gmin, a 16% w ogóle nie ma w tych sprawach rozeznania⁵⁵. Najczęstszym źródłem wiedzy na temat osób niepełnosprawnych w gminie są sami zainteresowani oraz pracownicy gminy zajmujący się osobami niepełnosprawnymi. Najrzadziej władze samorządowe sięgają do danych instytucji pozarządowych oraz danych powiatowych⁵⁶.

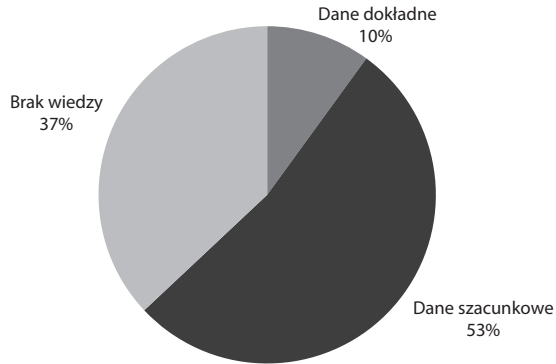
Zestawienie różnych źródeł danych na temat tego, jak Polacy reagują na problemy osób niepełnosprawnych, ukazuje dość wyraźną tendencję. Wydaje się, że problem niepełnosprawności przestał być problemem psy-

⁵⁴ PFRON, *Gmino, jaka jesteś? Badanie działalności gmin w zakresie rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych*, 2008, http://www.pfron.org.pl/ftp/dokumenty/UE/Gmino_jaka_jestes/samorzady_gminne.pdf [dostęp: 31 grudnia 2014 r.].

⁵⁵ *Ibidem*, s. 28.

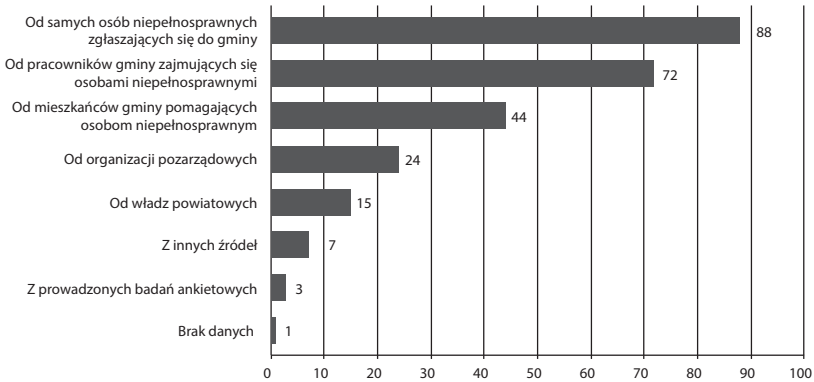
⁵⁶ *Ibidem*, s. 30.

Wykres 9. Wiedza przedstawicieli gmin odnośnie do liczby osób niepełnosprawnych na ich terenie

Źródło: PFRON, *Gmino, jaka jesteś? Badanie działalności gmin w zakresie rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych*, 2008, s. 20, http://www.pfron.org.pl/ftp/dokumenty/UE/Gmino_jaka_jestes/samorzady_gminne.pdf.

Wykres 10. Źródła wiedzy przedstawicieli władz gminnych odnośnie do osób niepełnosprawnych (w %)

Źródło: jak pod wykresem 9, s. 30.

chologiczno-kulturowym (osoby niepełnosprawne nie są postrzegane jako gorsze, które mogą być ignorowane czy społecznie marginalizowane), staje się za to problemem natury instytucjonalno-prawnej (niejasnych przepisów, niesprawnie działających służb itp.). Wielką niewiadomą jest solidarność pokoleń i jakość relacji rodzinnych, jakie się ukształtują, gdy obecne młode pokolenie zajmie miejsce „środkowej” generacji, odpowiedzialnej za własne dzieci i starzejących się rodziców.

Podsumowanie

Analiza istniejących danych rejestrujących sytuacje osób niepełnosprawnych i stosunek polskiego społeczeństwa do tychże osób ujawnia wyraźne korzystne zmiany. Niepełnosprawni nie są społecznie dyskryminowani i nie czują się społecznie dyskryminowani, są jednak i czują się pomijani przez politykę społeczną, która często więźnie w zawiłych przepisach prawnych i niedostatecznych rozwiązaniach w zakresie równego dostępu do gwarantowanych przez państwo dóbr publicznych. Podobnie jak wiele grup społecznych zaczynają korzystać z istniejących zapisów prawnych i przy wsparciu innych organizować się w fundacje, stowarzyszenia, potrafią pracować, być konsumentami. Chcą korzystać z możliwości studiowania, powiększać swoje umiejętności i sprawdzać się w życiu jak pełnosprawni, a zwłaszcza pełnowartościowi ludzie. Zmiany te nie zachodzą równo w społecznej strukturze. Najbardziej zaawansowane pod tym względem są duże ośrodki miejskie i środowiska zawodowe skupiające osoby o wysokich i zróżnicowanych kompetencjach edukacyjnych i zawodowych. Przykładem zmian instytucjonalnych nastawień wobec osób niepełnosprawnych są już nie tylko udogodnienia komunikacyjne. Stały się nimi uczelnie wyższe, coraz liczniej przyjmujące w poczet studentów młodzież niepełnosprawna i coraz częściej wydzielające z myślą o nich specjalne agendy. Na tym tle funkcjonowanie administracji publicznej, zwłaszcza tej na najniższym szczeblu, jawi się jako pole, w którym jest jeszcze wiele do zrobienia zarówno jeśli idzie o diagnozę lokalnych problemów i potrzeb w zakresie niepełnosprawności, jak i skuteczne wspieranie osób dotkniętych niepełnosprawnością.

Bibliografia

Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych UJ, *Raport dotyczący liczby studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego z zaburzeniami psychicznymi oraz chorujących psychicznie*, Kraków, 10 grudnia 2010 r., <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosci-w-liczbach-/edukacja>.

- CBOS, *Postawy wobec osób niepełnosprawnych*, Warszawa 2007.
- CBOS, *Komu w Polsce żyje się najtrudniej?*, Warszawa, październik 2013 r., http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_139_13.PDF.
- Chodkowska M., *Źródła stereotypów niepełnosprawności i osób nią obciążonych w kręgu kultury europejskiej* [w:] *Stereotypy niepełnosprawności. Między wykluczeniem a integracją*, J. Branicka (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.
- Giermanowska E., *Postrzeganie niepełnosprawnych pracowników i uwarunkowania ich zatrudniania a zarządzanie personelem w organizacjach* [w:] *Zatrudniając niepełnosprawnych. Wiedza, opinie i doświadczenie pracodawców*, B. Gąciarz, E. Giermanowska (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.
- Giermanowska E., *Biografie zawodowe młodych niepełnosprawnych – dysfunkcje instytucjonalnego wsparcia* [w:] *Osoby niepełnosprawne. Szanse i zagrożenia godnego funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie*, J. Plak (red.), WSP TWP, Warszawa 2011.
- GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna. Część I. Ludność*, Warszawa 2013.
- GUS, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2013/2014*, Warszawa 2014.
- GUS, *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2012.
- GUS, „Rocznik Demograficzny 2014”.
- GUS, *Szkoły wyższe i ich finanse w 2013 roku*, Warszawa 2014.
- Jurek Ł., *Zmian systemu zabezpieczenia emerytalnego w dobie demograficznego starzenia*, „Polityka Społeczna” 2011, nr 11–12.
- Kirenko J., *Percepcja osób niepełnosprawnych* [w:] *Osoby niepełnosprawne. Szanse i zagrożenia godnego funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie*, J. Plak (red.), WSP TWP, Warszawa 2011.
- Kropińska S., Wieczorowska-Tobis K., *Dyskryminacja ze względu na wiek w ochronie zdrowia w opinii seniorów* [w:] *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, D. Kałuża, P. Szukalski (red.), Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010.
- Nyce S., Sylvester J., Schieber J., *Ekonomiczne konsekwencje starzenia się społeczeństw*, PWN, Warszawa 2011.
- Obuchowska I., *O autonomii w wychowaniu niepełnosprawnych dzieci i młodzieży* [w:] *Społeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych*, W. Dykcik (red.), Wyd. Eruditus, Poznań 1996.
- Ostrowska A., *Niepełnosprawni w społeczeństwie. Postawy społeczeństwa polskiego wobec ludzi niepełnosprawnych (raport z badań)*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1994.

- Ostrowska A., *Postawy społeczne wobec osób niepełnosprawnych* [w:] *Badania nad niepełnosprawnością w Polsce*, A. Ostrowska (red.), Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1994.
- Ostrowska A., Sikorska J., Sufin Z., *Sytuacja ludzi niepełnosprawnych w Polsce*, IFiS PAN, Warszawa 1994.
- PFRON, *Gmino, jaka jesteś? Badanie działalności gmin w zakresie rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych*, 2008, http://www.pfron.org.pl/ftp/dokumenty/UE/Gmino_jaka_jestes/samorzady_gminne.pdf.
- Sahaj T., *Niepełnosprawni i niepełnosprawność i w mediach*, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2013.
- Sekułowicz M., Świdorska K., *Ewolucja postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnością jako efekt wprowadzania idei integracji i inkluzji* [w:] *Społeczno-pedagogiczne konteksty niepełnosprawności*, T. Żółkowska (red.), Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2011.
- Sobiesiak P., *Znajomość i ocena systemu zatrudniania osób niepełnosprawnych* [w:] *Zatrudniając niepełnosprawnych. Wiedza, opinie i doświadczenie pracodawców*, B. Gąciarz, E. Giermanowska (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.
- Struck-Peregończyk M., *Wizerunek osób niepełnosprawnych w środkach masowego przekazu – zarys zjawiska*, „Komunikacja Społeczna” 2013, nr 4(8), www.komunikacjaspoleczna.edu.pl.
- Śmiłowska T., Włodarczyk J., *Wybrane aspekty warunków życia osób starszych w świetle badań GUS* [w:] *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, D. Kałuża, P. Szukalski (red.), Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010.
- Trębacz D., *Kulturowy i medialny wizerunek osób niepełnosprawnych* [w:] *Etyka w mediach. Media – polityka – społeczeństwo*. W. Machura, J. Sobczak (red.), Wydawnictwo Naukowe Scriptorium, Opole 2012.
- Uczeń i student niepełnosprawny – warunki życia i nauki*, W. Warzywoda-Kruszyńska, G. Mikołajczyk-Lerman (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.